Дарко Даничић

МАЛТА

Драги камен историје на медитеранској ветрометини

У ноћи, изнад облака, само незнатно ближе звездама које сад трепере као некад док су показивале правац путницима и биле једини водич кроз тамна пространства, мислим о томе како често случај одлучи где ћеш се наћи. Кроз мали прозор авиона трептава светла су кривудала пратећи обалу, слично лампицама сигурносних уређаја у каквом строго чуваном музеју.

Сетих се једне хаику песме Љубе Драговића:

Усамљен оточић
изронио на пучину
по мало зрака.

Да, изронио и удахнуо историју.

Фатална изабраност овог места чинила га је вековима вредним пленом. Мали драгуљ средњовековног света, одскочна даска између Европе и Африке, и самим тим пожељно место за путнике још од неолита, а нарочито касније кад су феничански трговци почели да освајају медитеранске обале и острва. За њих је она била „Скривено место, лука" или Малет, касније од Грка преиначено у Мелита, одакле највероватније долази и данашњи назив.

Када је својевремено Диодор са Сицилије, грчки историчар и савременик Помпеја, Цезара и Августа, оценио да је Малта безбедно склониште на отвореном мору добро снабдевено лукама, мислио је на суморну причу о људским покушајима да нађу себи склониште од бура, понајвише оних цивилизацијских, као и на зачуђујућа дела која су остављали за собом, понекад од муке, понекад од вере, а често да би показали моћ, ону људску, краткотрајну, али тако својствену силницима.

Још увек ноћ и мали аеродром последње јулске недеље. Узимамо такси до смештаја у Буџиби, која се појављује прво светлима великог хотела на обали, а иза њега, у тами, и залив Светог Павла, где је сам град смештен.

Ноћ је помало збуњена нашим невештим покушајем да, у вијугавом сплету сличних уличица, лако нађемо наш апартман, али ипак попушта, и после мало трагања налазимо троспратницу на углу две улице у којој смо резервисали боравак. Залив Светог Павла добио је име по чудесном и спасоносном искрцавању после бродолома Светог Павла 60. године на мало, ниско острвце које, као одбрамбени бедем, штити залив. Са обале се види крст подигнут у сећање на спасење, а цео залив носи име вероватно најзначајнијег и најделатнијег утемељитеља хришћанске вере. Његово путовање као заробљеника и тромесечни боравак на Мелити, поменут је у Делима апостолским, у поглављима 27 и 28. Малтежани овај боравак, са правом, узимају као почетак хришћанства на острву.

Јутро оживљава градић који, као и сва насеља уз море, почиње да живи споро, лењим покретима развлачећи време као кад се човек ујутру истеже, још бунован, у кревету. Са мале терасе на углу две улице видимо део градића раширеног дуж залива са стиснутим, типским зградама – три-четири спрата од жутог пешчара, са равним крововима а често и са завршним балустрадама.

Први дан проводимо у старој арапској престоници Мдини.

Пре поласка, бирамо најмалтешкији могући доручак – фтиру, чувено домаће пециво или хлеб, пуњен или туњевином или парадајзом. Дан је врео. Вероватно као и када је Халаф ал-Хадим пошао са Сицилије 870. године да отме комад камена од Византинаца. Малта има три стотине сунчаних дана годишње, а ми смо, изгледа, одабрали најтоплији.

Пријатно охлађен градски аутобус даје помало лажну слику савршеног функционисања јавног саобраћаја, што се врло брзо, већ у повратку, испоставило да не одговара истини, барем не у потпуности.

А прича о Мдини је прича о Малти у једном од њених најзначајних узлета. Чак је и њено преарапско име било исто као и острво – Мелита. У деветом веку град Мдина је, на месту старог римског утврђења, постао центар Малте и нове арапске династије Аглабида из суседног Туниса. У барокни град арапског духа улазимо кроз „Велику капију" из осамнаестог века, када је и сама настала. Француски архитекта Шарл Мондион није ни слутио да ће једном послужити и за снимање неких сцена из чувене серије „Игре престола". Због мреже уских уличица Мдину зову и „Град тишине" јер могућност било каквог саобраћаја је или битно смањена или онемогућена. Те уличице које се сусрећу на малим трговима окруженим отменим палатама подсећају на кулисе богатог филмског града у паузи снимања неког високобуџетног филма.

У оквиру зидина налазе се велика палата, манастири, цркве, катедрала и музеј. Наравно, туриста је много јер је ово, после Валете, најзанимљивије туристичко одредиште. Уска улица нас води на једино пространо место, трг испред катедрале Светог апостола Павла. Ту је Рожер Норманин освајајући острво од Арапа, дао да се на месту малог светилишта сагради романска катедрала. Као и све друге цркве на Малти, и ова доминира, али не само висином – доминација је још уочљивија тргом, пространим простором испред цркве, тако недостајућим у стиснутим уличицама града. Архитектура увек рачуна на простор, унутрашњи или спољашњи.

Наслеђа ислама су до дана данашњег присутна. Осим пољопривреде, може се рећи да је малтешки језик најизразитији показатељ арапског утицаја. Већина топонима су арапски, као и многа презимена. Малтешки језик, малти, једини је семитски језик који се пише латиницом. У језик, потекао од Феничана и Картагињана, са арапским освајањем улази сицилијански арапски, као и многобројне арапске речи и топоними, са великим бројем посуђеница из сицилијанског, италијанског а у новије доба и из енглеског. Ранија форма малтија била је само говорна, а по свој прилици, тек са доласком Јовановаца установљава се и писана форма. Занимљиво за нас је да малтешки језик има и ћирилично „ћ" које се чита као „х", као и исто латинично слово које се чита као „ц".

У мени, разоружаном лепотом места и неприпремљеном за јулску врелину, прави италијански ђелато изазвао је осећај збуњености, као витезу у оклопу коме су се уместо најављених непријатеља изненада појавиле голишаве виле, за које, нити је мач претња, нити је оклоп заштита.

Мдина данас има тек око 240 становника и сви су наследници старих породица, чак и оних витешких. То опадање малтешког становништва је уочљиво свуда. Осим нашег света, посвуда се могу видети странци. На пример, Индијци су готово обавезно возачи аутобуса, што је и логично с обзиром на вожњу левом страном и енглески језик који им је матерњи.

И све је овде у окерастом камену, меком пешчару лаком за обраду, понегде рошавом од сланог ветра с мора и још више, протеклих година. Меке, безмало растопљене сенке јула, просветљене и избледеле као пробијен грудобран, опстајавају на подневном сунцу здепасте и прибијене уз темеље зграда.

Вече је и даље топло и узалуд чекамо расхлађење. На Љиљин наговор шетамо дуж обале ка северној кули. Одатле, светла града трепере над тамном водом дајући јој дубину мистичних понора који су, као црне рупе, у стању да гутају звезде, простор и време. Ноћ долази споро, као да је негде запела у таласима или ју је ветар усмерио негде другде замајајући је другим обалама.

Море је судбина. Острво још и више.

Традиција се повлачи у налету модерног које поништава првенствено претходни начин живота, а затим и све што следи из њега. Мале, градске пијаце карактеристичне за острво, практично су нестале. Ту функцију преузели су разни маркети. Оно што помало зачуђује је да градови на Малти, иако невелики, не одишу уредношћу. Нема великих канти за смеће, већ испред сваких врата од ујутру стоје кесе, са разврстаним отпацима, за сваку врсту други дан и друга боја кесе. Љиља потврђује да се добро пази приликом одвајања смећа, али све то на улици изгледа неуредно, а заједно са различитим папирићима које носи ветар, помало запуштено. Кажу да је до пре неколико година ситуација била још гора. Утисак је да су по том питању помало неснађени.

Уз само море, на високој обали, мали пешчани „терен" на коме пет-шест, очигледно Малтежана, боћају, док десетак њих гледа. Игра је иначе спора, без трчања и сталних акција, па су логично сви играчи и посматрачи средњих година. Никакве везе никада нисам имао са овим, већ олимпијским, спортом, осим чувеног узвика: „Је л' да ближим, ил' да даљим?" из стрипа о Астериксу, чији сам невероватан дух покупио још у раној младости. Овај типичан медитерански спорт или, пре бих рекао, игра, распрострањена је, готово без изузетка, по целом Медитерану. По легенди изум боћа приписује се Спартанцу Тимокреатесу још 500 године п. н. е. одакле су је Римљани раширили по свим обалама Царства.

Медитеран, онај који претежно припада културном утицају Запада, што је овде изразито, ипак је, бар донекле, успео да изгради одбрамбени механизам према западној култури „последњег часа" и непрестаног убрзања. Овде све успорење, као и свуда на Медитерану. С друге стране, ако је опстанак условљен имањем одговора на изазове свог доба, а Малтежани су га имали, како бранећи се од Сулејмана и од Наполеона, па и од енглеске доминације, чини ми се да за данашње модерно време немају прави одговор. Бар не још увек. Изразита депопулација је „заустављена" тако што је на последњем попису становништва свако ко је више од годину дана радио на острву урачунат као становник Малте. Међутим, као што рече Олдоус Хаксли: „Чињенице неће престати да постоје само зато што су занемарене".

Преовлађујући правац ветра је северозападни, због тога што Малтешка острва леже у западној зони пасата. Најветровитији месеци у години од почетка октобра до краја фебруара, када су олујни ветрови прилично чести.

Најчешћи ветар у свим годишњим добима је хладан северозападни маестрал. Лети је он благословен јер проветрава устајалу жегу и људима, колико и спрженој земљи, омогућава да дођу до даха. Чест је и суви североисточни ветар григал, који дува посебно у марту и септембру. Он има велику снагу и узбуркава и подиже море, често у жестоке олује. Зими, са севера долази трамунтана или рих фук, како га Малтежани зову.

Ако је човек (и животиње, наравно) тај који је утабао прве копнене путеве, онда је ветар тај који је утабао морске путеве. Као универзални драматург склон преокретима, у дослуху са судбинама, он је одувек увлачио људе у своје представе које су све до самог краја неодређеног и нејасног жанра. И само искусни морепловци знали су за изазове ружа ветрова на којима се рачвају морски путеви, од којих неки воде до удаљених лука а неки до безимених легенди.

Највећу трансформацију која је и данас доминантна, Малта је доживела доласком реда јовановаца или витезова хоспиталаца како су се још звали. Не само да је војна архитектура постала уочљива на сваком кораку, већ је и католичанство утврђено не мање него зидине. Малта данас има око три стотине шездест цркава, па помало у шали кажу за сваки дан у години по једну. Томе треба додати по једну џамију и православну цркву. Цркве су углавном превелике за насеља у којима се налазе и далеко надмашују околину висином и монументалношћу. „Сви Малтежани су могли у три цркве да стану", каже Биља.

„Валета је безобразно леп град", сетих се једног сведочења у неком интернет водичу. Тек кад смо закорачили у град, схватих шта је тај симпатични „безобразлук" који се огледа у судару историјских последица и претапању култура и народа концентрисаних на малом простору.

Валета се сместила на издуженом полуострву, у узаном заливу насупрот другим полуострвима разуђене обале. На стеновитом и готово голом, благо валовитом острву, Валета се види из даљине. Валета иако је град претежно барокног карактера има довољно неокласичне и модерне архитектура да успостави један посебан, оригинални амбијент, у ствари то је архитектонска мешавина средњовековне Европе, северне Африке, Медитерана, италијанског барока и модерне архитектуре. Већ на уласку нас изненађују степеништа лево и десно, на први поглед подсећајући на египатска, али украшени зидови удену све то заједно у неку од модернистичких структура. Окерасте, старе куће, прелепи мали вртови на градским трговима... Када ходате кроз Валету, обузме вас дух неких давних времена, људи који су живели овде, волели се, дружили, веровали и умирали. Идемо поплочаном Улицом Републике, која се завршава тврђавом Светог Елма. Са обе стране су излози, баште ресторана и кафића, старе куће са шареним муксрабијама...

Богато украшена и осликана таваница, под у живописним бојама, четири стотине гробница од обојеног интарзираног мермера које одају спомен на неке од најславнијих витезова поменутог реда. Иначе златна орнаментика опчињава чим се крочи у цркву.

То и јесте задатак. Да опчини. Богато украшен олтар, позлаћене нише витешких ложа украшене уметничким сликама. Гледајући према олтару, он ми се, за тренутак, учини као капија. Ако је рај иза, и он је

овде сигурно позлаћен. И већ код те мисли схватих – ово је храм више посвећен онима који почивају овде, мање самом Богу. Витгенштајн запажа: Бога не можеш чути како разговара са другим, већ га можеш чути само ако се теби обраћа.

Човек понекад није ни свестан док борави у нашим манастирима и црквама колико је та узвишеност неземаљска, управо слави Бога, за разлику од ове, опточене златом и славом овоземаљском. Православне цркве, окренуте литургији, молитви и мистичности, нуде своју унутрашњост, црну нутрину Богочовечјег бола. Чеслав Милош у једном есеју о Достојевском за католичку архитектуру каже да је „суштина била грађење сакралног простора формом, уместо религијом... а да је Римска црква била заражена рационализмом... провоцирала је разум, постајући легло атеиста".

Али, најупечатљивији моменат налази се у једном од ораторијума: Караваџова монументална слика прекрива цео чеони зид. Имајући ту опсену дубине, она делује као прозор кроз који гледамо чин одсецања главе. Караваџо, дивљи геније рођен у Милану, увео је натуралистички стил и, на неки начин, зачео модерно сликарство интриге, корупције и убиства.

Као искушеник Реда, 1608. године слика велико олтарско дело *Усековање главе Светог Јована Крститеља*: у затворском дворишту џелат ножем одсеца главу Јовану Крститељу док слушкиња са златним послужавником чека да ухвати одрубљену главу, наочиглед осталих затвореника. С обзиром на стање његовог ума види се да то није обична библијска илустрација и зато је тамна страна убиства оживела својим мрачњаштвом, делатним злом које је Караваџо добро познавао.

Деловало је да ће Малта умирити немирни карактер, али Караваџо је напао високо рангирног витеза током неке свађе што је значило да остаје без витештва и иде у затвор. Затвор је била једна подземна ћелија у коју се улази кроз отвор на таваници у тврђави Свети Анђело. Успео је да побегне, вероватно потпомогнут неким поштоваоцима, јер ако се сетимо Диминог Дантеса, коме је било потребно четрнаест година да би испланирао бекство и побегао, изгледа нестварно да је Караваџу то успело већ после неколико недеља. Међутим, остатак живота провео је у сталном страху. Његова параноја се обистинила јер је 1610. године нађен мртав под неразјашњеним околностима. То је, наравно, изазвало и изазива сумњу и теорије завере да је дуга рука витезова Реда нашла начин да му се освети. На крају, тешко је рећи да ли је Ред искористио Караваџа да му за мутно обећање наслика монументално дело или је сликар покушао да искористи Ред да добије помиловање. Вероватно је и једно и друго близу истини, с тим што се Ред, као и обично, много боље снашао у извршавању „заједничког" интереса.

Занимљива је прича о три, за Ред најважније, реликвије које су се чувале у катедрали: икона Пресвета Богородица Филермосе, честица Часног крста и десна рука Светог Јована Крститеља. Реликвије су пред наиласком Наполеона предате руском цару Павлу Првом, као њиховом великом поштоваоцу. Икона Пресвета Богородица Филермосе скромних димензија (44 цм x 36 цм) коју је по предању насликао апостол Лука 46. године има необичну судбину. Име „Филермоса" добила је по брду које се налази на северу Родоса. На његовом се врху и данас налази манастир у коме је ова икона чувана док су хоспиталци боравили на Родосу. У метежу Руске револуције је тајно изнета из Русије и однесена у Данску. Затим је неко време била у Берлину, да би 1928. године, заједно са друге две велике светиње, стигла у Београд, као поклон руског царског дома Србији и краљу Александру за помоћ и прихватање избеглих белогардејаца из Русије. До 1941. године светиње су свој варљиви, земаљски мир пронашле у дворској цркви Светог Андреја Првозваног, да би током повлачења краљевске породице и југословенске војске преко Црне Горе, краљ Петар II Карађорђевић све ове три реликвије предао патријарху Гаврилу Дожићу и оне су затим сакривене у Манастиру Острог. Данас, та мала икона Богородице опточена драгим каменчићима, тек мало оштећена, чува се у музеју на Цетињу.

Не могу да одагнам помисао како су на Малту пристајали бродови и морепловци који су трговали и са легендарном Атлантидом, ако је постојала, или Тартесосом. Очигледно на путу између источномедитеранских народа и Херкулових стубова иза којих је постојао тајанствени свет, Малта је морала бити савременик далеких путовања која су предузимана у античко доба.

За нас, ово је била шетња кроз музеј у коме живе људи, нека врста историјског ријалитија у коме будућност није задата и који, још више него други музеји, захтева да будеш унутра као учесник, не као гледалац или читалац. Хајдегер на једном месту говори „о моћи да се зачудимо пред оним што је једноставно, и то чуђење прихватимо као обитавалиште". Чуђење је наш дом и када смо путници, и када смо песници или читаоци, и када смо филозофи. Па и када нисмо ништа од тога, докле год чуђење обитава у нама, део смо свега тога припадајући животу као праузроку смисла.

Вече: црвено, па црно. На дну ноћи затрепери невелик хол препун људи, а опет све то, у размерама црнила непрегледног мора, усамљена тачка, острво које у дослуху са морем – шапуће онима који умеју да чују.